

Fig. 1. Bodarna av idag. Huvudbyggnaden uppfördes som en parstuga 1829 och har senare byggts till. T.v. det gamla brygghuset från 1860. Foto Olle Norling.

Fd kaptensbostället Bodarna

Bebyggelse och innehavare under tvåhundra år

BARBRO BURSELL

Bodarna i Häggeby socken, Håbo kommun, har haft en lång och skiftande historia, som är väl värd att skildra i sin helhet. I den här artikeln gör jag en kort resumé och ägnar sedan uppmärksamheten åt den tid Bodarna var ett militärboställe, dvs från slutet av 1600-talet och cirka två hundra år framåt. Hur fungerade ett sådant? Hur såg gården ut? Vilka var de officerare som fick Bodarna som boställe och hur använde de sig av gården? Det är några av de frågor jag vill belysa. Jag har inte alltid svaren men hoppas kunna fortsätta mina efterforskningar. Mitt eget intresse för Bodarna väcktes när jag flyttade dit för drygt tio år sedan och såg spåren från det förgångna: en gammal karta, resterna av gamla byggnader och i jorden handsmidda spikar och blommiga porslinskärvor. Det väckte min nyfikenhet.

En kort historik

Bodarna tillhörde under medeltiden ärkebiskopsstolen, men drogs in av Gustav Vasa och lades under kronan. Gustav II Adolf använde sedan Bodarna som förläning då han ville belöna den skotske kaptenen William Grey för hans bedrifter under belägringen av Riga 1621. Greys änka fick säterifrihet för gården men efter hennes död drogs Bodarna åter in till kronan. Boda säteri, som det då hette, gavs nu åt Karl X:s sekreterare Jakob Clo, men vid reduktionen togs gården återigen tillbaka av kronan. Bodarna kom nu att användas inom det militära indelningsverket och tjänade under 1700- och 1800-talen som boställe åt först regementskvartermästare och senare kaptener (kompanichefer) vid Upplands regemente. Med

1900-talet blåste nya vindar, indelningsverket avvecklades och en driftig Amerikafarare slog sig ner på Bodarna och öppnade en lanthandel, som så småningom kompletterades med både bensinstation och telefonväxel. Rörelsen var igång till in på 1950-talet men sedan dess är Bodarna privatbostad.

Indelningsverket och dess boställen

Mycket har redan skrivits om indelningsverket, som från slutet av 1600-talet och under drygt två hundra år organiserade och försörjde soldater och officerare i den svenska försvarsmakten.¹ I korthet gick det ut på att officerarna fick en gård av kronan, ett boställe, att bruka och leva av. Soldater och dragoner (kavallerisoldater) försågs på motsvarande sätt med torpställen av sina rotar och rusthåll. Genom indelningsverket fick Sverige en krigsmakt, vars personal var självförsörjande och kronan slapp betala dyra kontantlöner.

Systemet med boställen åt alla officerare förutsatte att staten hade ett stort antal kronohemman att fördela. Sådana förutsättningar skapades med reduktionen i slutet av 1600-talet, då staten drog in och fick tillgång till en mängd tidigare privatägda egendomar. En av dessa var Boda säteri, som anslogs som boställe åt regementskvartermästarna vid Upplands regemente. Regementskvartermästaren var stabsofficer vid regementet och hade bla

till uppgift att ordna med förläggningen då man var i fält. På 1800-talet började indelningsverket luckras upp och förändras. Bodarna blev 1830 boställe för cheferna för Sigtuna kompani. 1875 infördes kontantlön för alla befäl och då fördes boställena över till Domänverket, som sålde eller arrenderade ut dem. På Bodarna var det en arrendator som övertog driften av gården. Indelningsverket avvecklades slutgiltigt 1901, då den allmänna värnplikten trädde i kraft.

Indelningsverkets alla torp och boställen blev karakteristiska inslag i landsbygdens bebyggelse. Utformningen av officersboställena reglerades i särskilda förordningar och bostadshusen – olika stora för olika befälsgrader – uppfördes efter ritningar av tidens ledande arkitekter så att de fick ett ståndsmässigt utseende format av de rådande stilidealerna. I Håbo fanns flera officersboställen: för överstar på Biskops-Arnö, majorer på Kalmarnäs, kaptenerna på Bodarna, fänrikar på Storkumla, fanjunkare på Brunnsta, sergeanter på Lundby och korpraler på Åby mfl. På flera av dessa boställen finns bevarade byggnader av kulturhistoriskt värde.²

Förebilder?

Det finns en spridd uppfattning att militärboställena, liksom prästgårdar och herrgårdar utgjorde en slags kulturcentrum på landsbygden. De ståndsmässiga

bostäderna och mer urbana levnadsvanorna höjde dess innehavare över allmogen, officerarna framstod som föregångsmän i bygden och drev nya idéer bla vad gällde jordbruket.³ På senare tid har dessa teorier ifrågasatts av ekonomhistorikern Göran Ulväng, som menar att officerarna inte bodde på sina boställen i den utsträckning man tidigare trott och därför inte var så engagerade, vare sig i dem eller bygden. Det var inte ovanligt att karaktärsbyggnaden hade så låg kvalitet att innehavaren valde att bo någon annanstans. Särskilt från 1800-talet blev det vanligt att arrendera ut boställena. En del officerare ägde egna jordegendomar och bodde på dem i stället. Deras snabba karriärer och ständiga förflyttningar var andra skäl till att militärboställena inte var så välskötta och innehavarna inte så driftiga och nydanande.⁴ Det är intressanta tankar, som jag får anledning att komma tillbaka till.

Husesyner och syneprotokoll

När jag studerat hur Bodarna såg ut och brukades under indelningsverket har de sk syneprotokollen varit min främsta källa. Dessa protokoll upprättades vid regelbundna ekonomiska besiktningar och vid de husesyner som gjordes då en ny innehavare tog över bostället. Syftet var att övervaka systemet och kontrollera att innehavarna underhöll byggnaderna och sköt-

te jordbruket som de skulle. Det var stadgat vilka hus som skulle finnas på bostället och med undantag av karaktärsbyggnaderna, som kronan bekostade, var innehavarna ansvariga att hålla dem i stånd. Jordbruket skulle skötas, även i krigstid, och protokollen avhandlar hur det står till med dikning och gärdesgårdsbyggnader. De kommenterar även trädgården.

Protokollen är förda med stor detaljriktighet. Synemännen gick igenom hus för hus, rum för rum och noterade allt som behöver lagas och ersättas på bostället: röt-skadade stockar, spruckna fönsterglas, trasiga tak eller borttappade nycklar. Synerna förrättades av ortens häradshövding och nämndemän, dessutom skulle av- och tillträdena själva samt landshövdingen och regementet vara representerade. För Bodarnas del finns drygt 40 protokoll från husesyner och ekonomiska besiktningar bevarade, det äldsta från 1717⁵ och det yngsta från 1875, då en arrendator avlöste den siste militären på Bodarna. Jag bedömer att dessa protokoll är mycket tillförlitliga källor till kunskap om boställets historia. Här har jag framför allt använt dem för att beskriva bebyggelsen på Bodarna; jag behandlar inte jordbruket.

Boda säteri – det första bostället

Indelningsverket använde sig i möjligaste mån av befintlig bebyggelse och det var vanligt att indragna säterier gick just till

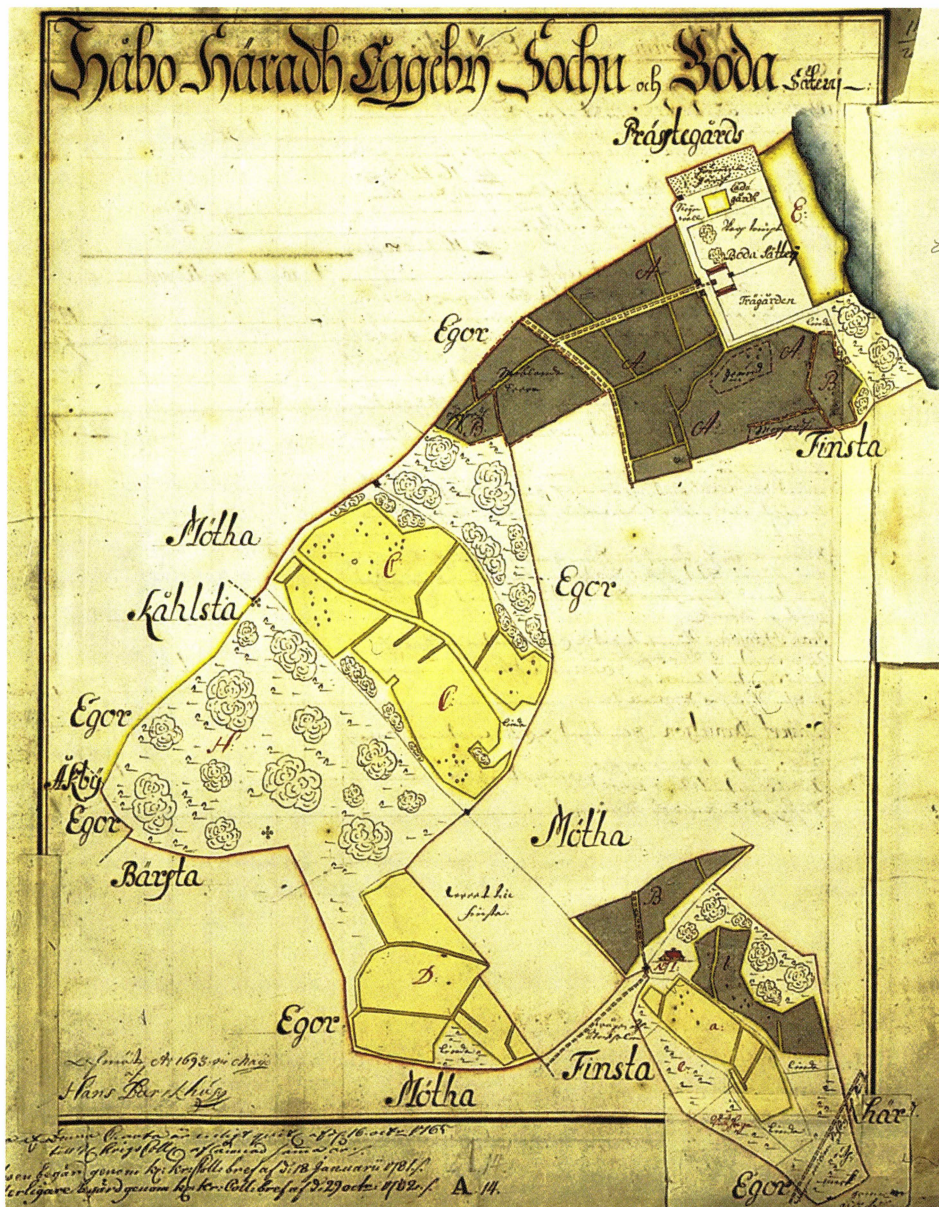

Fig. 2. Geometrisk arvmätning över säteriet Bodarna år 1693. Kartan visar upptill till höger säteriet med mangård, fägård och trädgård. I övrigt syns gårdens åkermark i brunt och gult (tvåside) samt betesmark. Källa Lantmäteriet.

regementsofficerare. På en geometrisk karta från 1693 (reviderad 1782) kan man se hur Bodarna såg ut då de första militärerna tillträdde. Kartan visar framför allt ägora i detalj. I en textruta beskrivs åkrarnas och övriga markers beskaffenhet och omfattning samt beräknas mängden utsäde med mera. Den odlingsbara jorden, som verkar ha varit medelgod, var på drygt 40 tunnland. Där fanns även beteshagar men knappt någon skog. Fisket i Mälaren var medelmåttigt. Till gården hörde två torp, Winarbo och Bodaholmstorpet. Jag får intrycket att Boda säteri blev ett militärboställe av normal- eller ganska god kvalitet och storlek.⁶ På 1720-talet tillfördes ytterligare tre torp som låg på häradsallmanningen: Sättervikshage, Herrhagen och Fäbodarne.

Kartan är inte lika detaljerad när det gäller bebyggelsen, men det framgår att husen ligger grupperade i fyrkant runt en mangård och, skild från den, en ladugård, så som var brukligt på gårdar av det centralsvenska snittet. Två små byggnader flankerar infarten till gården. En humlegård och en trädgård, båda omgärdade av stängsel, finns utmärkta.

I huvudsak ligger byggnaderna på Bodarna idag på samma platser som förr även om husen är av yngre datum, de äldsta från mitten av 1700-talet. Mangården har kvar sin genuina prägel, men av ladugårdens längor återstår endast det gamla stallet. Det är emellertid gott om spår efter försvunna byggnader i form av

murar och grundstenar, så man kan föreställa sig hur gården sett ut.

Säteribyggnaden

När jag började intressera mig för Bodarnas historia kretsade min uppmärksamhet länge kring 1600-talet och den skotske kaptenen William Grey som bodde där med sin hustru Brita Tott, en adelsdam från Norduppland. Jag frågade mig hur det var på Bodarna på deras tid, inte minst hur säteribyggnaden såg ut. Svaret på mina frågor fick jag helt oförehappandes när jag långt senare började läsa syneprotokollen från Bodarna. I de äldsta fann jag utförliga beskrivningar av en gammal och ganska förfallen karaktärsbyggnad som ännu stod kvar på gården! Detta gamla hus kan knappast vara något annat än den sätesgård, som Brita Tott uppförde vid mitten av 1600-talet och kämpade för att få behålla i familjen efter makens död. Hon lyckades inte med det, men att det var en mycket ständsmässig bostad hon byggde åt sig råder det ingen tvekan om.

Karaktärsbyggnaden på Boda säteri låg på södra sidan av gården och var en rödmålad timmerbyggnad på stenfot, uppemot 20 meter lång och med tak av näver och torv. Inuti fanns sal och fem kammare, kök och förstuga. I salen var väggarna vitlimmade och spisen klädd med målad brädpanel. Snickerierna i fler-

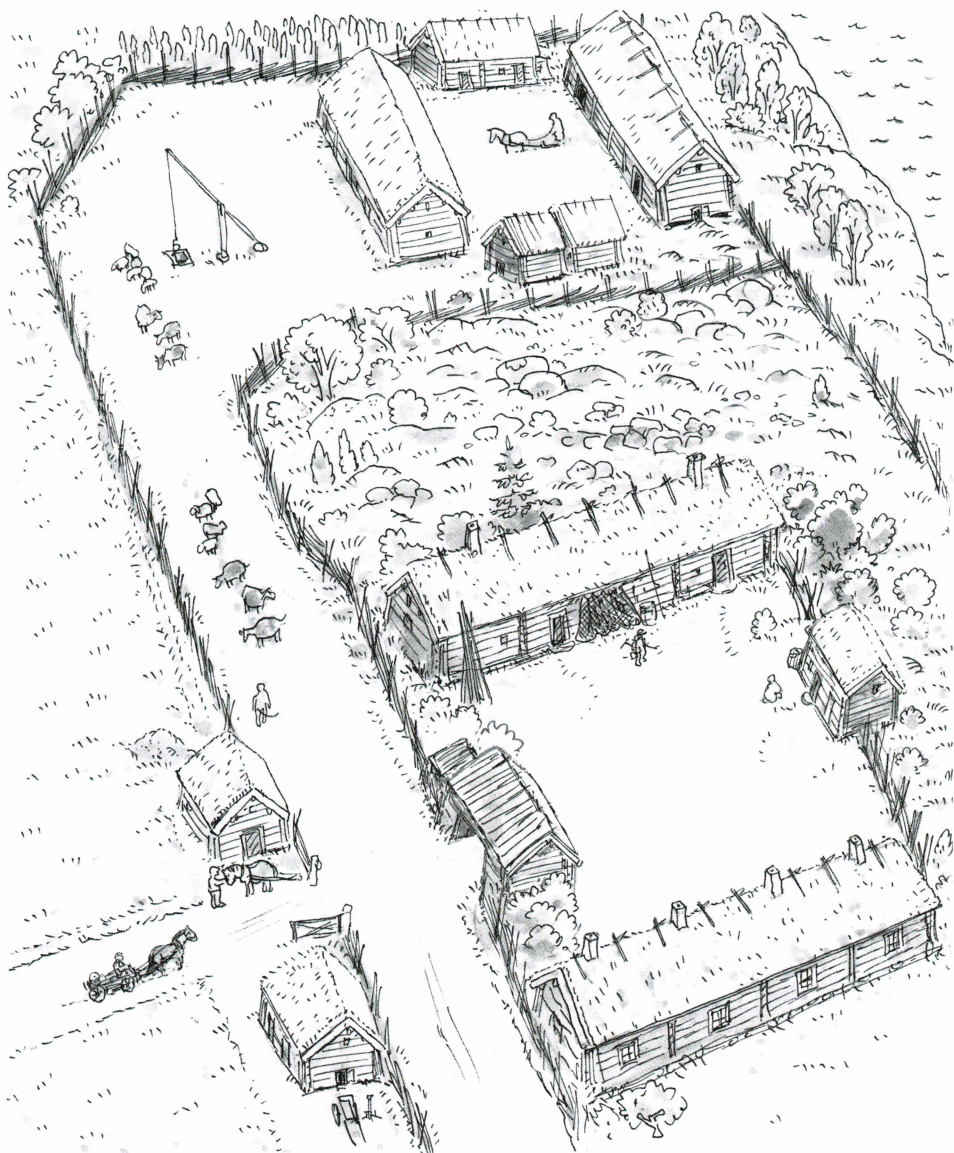

Fig. 3. Boda säteri som det kan ha sett ut då de första militärerna tillträdde i slutet av 1600-talet.
Teckning Leif Högström.

talet rum tycks ha varit gråmålade, taken vita. Salen och två av kamrarna hade exklusiva kalkstensgolv och i en tredje kamrars låg några kalkstenar framför spisen. Men vid tiden för synerna var stenarna trasiga och de blyinfattade fönstrens rutor mestadels spräckta. I huset fanns också ett litet rum, som var få förunnat att ha inomhus på denna tid, nämligen ett privet eller avträde. År 1717 hade det dock sett sina bättre dagar. Synemännen antecknar att väggarna bågnade "och som hemliket huset, som är mellan köket och kammaren står på ett ställe, som intet sådant hus bör stå", så föreslår de att ett nytt privet uppförs utomhus och avsides på gården.

I syneprotokollen kan man läsa att två av de dåvarande innehavarna gjorde stora insatser för att hålla det gamla huset i stånd. Regementskvartermästaren Peter Elg, adlad Elgenstierna, som hade Bodarna åren 1711–1716 hade låtit korta av hela byggnaden genom att helt sonika såga av ett par rum på västra gaveln, som då var helt förfallna. Byggnaden hade alltså varit större. Han hade vidare lagt nytt tak på hela huset, lagat spisar och skorstenar och mycket annat. Hans efterträdare, majoren Martin Mannercrona, som innehade Bodarna hela tio år, 1724–1734, lät brädfordra hela huset och gjorde salen beboelig genom lägga in nytt golv. På hans tid uppfördes ett nytt portluder på gården och i samma länga två vishusbodar, vidare en dräng- och bagarstuga, ett nytt stall och ny badstuga.

Men huset var förlorat. Även om man kunde ta en del timmer från häradsallmänningen var det brist på gott byggnadsvirke. Och kronan betalade aldrig ut de pengar som man äskade för underhållet. Taket började läcka och brädgolven ruttnade. Vid 1735 års husesyn var syne-
männen tvungna att döma ut byggnaden. Det skulle dröja drygt tio år innan Bodarna fick en ny karaktärsbyggnad. Man frågar sig hur ett fint hus kunde få förfalla så som skedde? Och var skulle innehavarna bo tills den nya huvudbyggnaden stod klar? Jag ska återkomma till dessa frågor längre fram. Innan vi går vidare ska något sägas om den övriga bebyggelsen på bostället.

Gårdsbebyggelsen

På 1600- och 1700-talen var gårdarna på landsbygden kringbyggda eller slutna och man kom in via ett slags portluder. På kartan över Boda säteri kan man se hel-
dragna linjer runt man- och ladugården som motsvarar sådana stängningar; syneprotokollen nämner både plank och gärdsgårdar. Där framgår att byggnaden i väster på mangården, vid infarten, var ett portluder och att det var sammanbyggt med ett par vishusbodar. I norr låg den nybyggda bagarstugan och drängkammaren. De små husen vid infarten får sina funktioner klarlagda i syneprotokollen: det ena rymde ett stall med fyra spiltor,

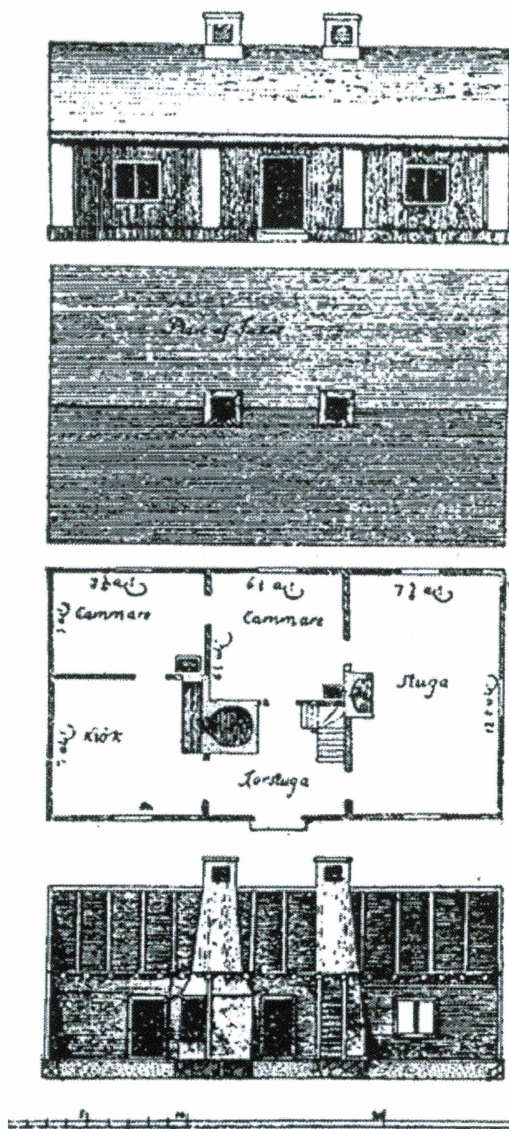

Fig. 4. Regementskvartermästare-, löjtnants-, kornetts- och fänricksboställets karaktärbyggnad 1730. Efter Dahlström 1914.

det andra var ett vagnslider och redskapshus.

Däremot råder ovisshet om det hus som på kartan ligger österut på mangården, det nämns konstigt nog inte i protokollen. Kanske hade det förfallit och var borta när de första husesynerna gjordes. En gissning är att det kan ha varit en sädesbod, en sådan skulle finnas på varje boställe, och i 1724 års protokoll nämns uttryckligen att det saknas en sädesbod på Bodarna. När man tio år senare rapporterar att en sådan bod blivit uppförd stod den just i öster på gårdstunet. En annan viktig byggnad som måste finnas på ett boställe var källaren. På Bodarna låg den först nergrävd i en backslutning men senare byggdes en rejäl stenkällare med timrad svale under sädesboden.

Ladugårdens fyra längor rymde lada med loggolv, fähus, svinhus, fårhus, oxhus, foderhus och halmlider. Stallet låg som sig bör uppe vid mangården. Utanför gårdsområdet låg på grund av brandfaran en badstuga med ugn och mältlavar. Det var här man torkade malten till gårdens öl, rökte olika matvaror och preparerade linet. Utanför gården låg också brunnen, som var murad och hade en timrad överbyggnad "till förekommande af olycka för folk och Creatur" som det sägs 1733.

På Bodarna var samtliga byggnader på såväl mangården som ladugården rödfärgade, vilket signalerade att innehavaren hade hög militär grad, men rödfär-

gen hade också till funktion att förhindra röta. Mangårdens hus var täckta med torvtak, ladugårdens var halmtäckta.

Bodarnas får en ny karaktärsbyggnad

1746 uppfördes en ny huvudbyggnad på Bodarna. Den placerades i öster där sadesboden stått, mitt för infarten och uppe på den nya stenkällaren. Det nya huset var mindre än den gamla säteribyggningen, men utformat enligt regelverket och överensstämmer med den mönsterritning för regementskvartermästare-, löjtnants-, kornett- och fänriksboställen från 1730 som arkitekten J.E. Carlberg var upphovsman till.⁷ Huset var indelat i förstuga med kammare, hade en sal till höger och till vänster kök och kammare. Det var knuttimrat och rödmålat med grå detaljer, hade dubbla pardörrar med trappa framför, luckor för de blyinfattade fönstren och torvtak. På södra gaveln fanns källarnedgången som hade en timrad svale och dörr med lås.

Nybygget föranledde en flyttkarusell på gården. Bagar- och drängstugan flyttades till portlidelrlängan och på dess plats sattes sadesboden; med den gamla (förfallna) karaktärsbyggnaden som en slags flygel till den nya blev Bodarna verkligen en kringbyggd gård. Där fanns också plats för hönshus, vedlider och hemlighus. Ett nytt stall med plats för nio

hästar hade uppförts vid ladugårdsområdet.

Den nya huvudbyggnaden visade sig dessvärre snart vara av mindre god kvalitet. Enligt synemännen måste taket läggas om och fönstren tätas. Helst borde hela huset brädfordras på utsidan eftersom det var kallt och dragigt. Men återigen blev det svårigheter att få loss medel för underhållet från kronan. Synerätten hemställde gång på gång om pengar, men utan resultat. Först efter flera decennier lyckades man få de begärda medlen och huset genomgick omkring 1790 en stor reovering. Man lade nytt tak, fortfarande av näver och torv, brädfodrade hela byggningen, bytte ut alla gamla blyinfattade fönster mot sk kittfönster, dvs fönster med träspröjs och kittade rutor, och satte in nya fönsterkarmar på både ut- och insidor. Huset rödmålades och fick oljemålade detaljer.

Vid denna tid innehades Bodarna några år av majoren Gerhard Drufwa, som bodde på den närbelägna gården Nyborg i Håtuna och lät en arrendator sköta bostället. Drufwa tycks ha intresserat sig för hur karaktärsbyggnaden såg ut, det noteras i ett protokoll att han låtit klä väggarna i salen och kamrarna med "snygga pappers Tapeter". De skulle få övertas av efterföljaren och räknas som inventarier på bostället, sägs det, så uppenbarligen ansågs de mycket värdefulla. Kakelugnar fanns redan insatta i dessa rum. Man undrar vem som skulle bo i denna på-

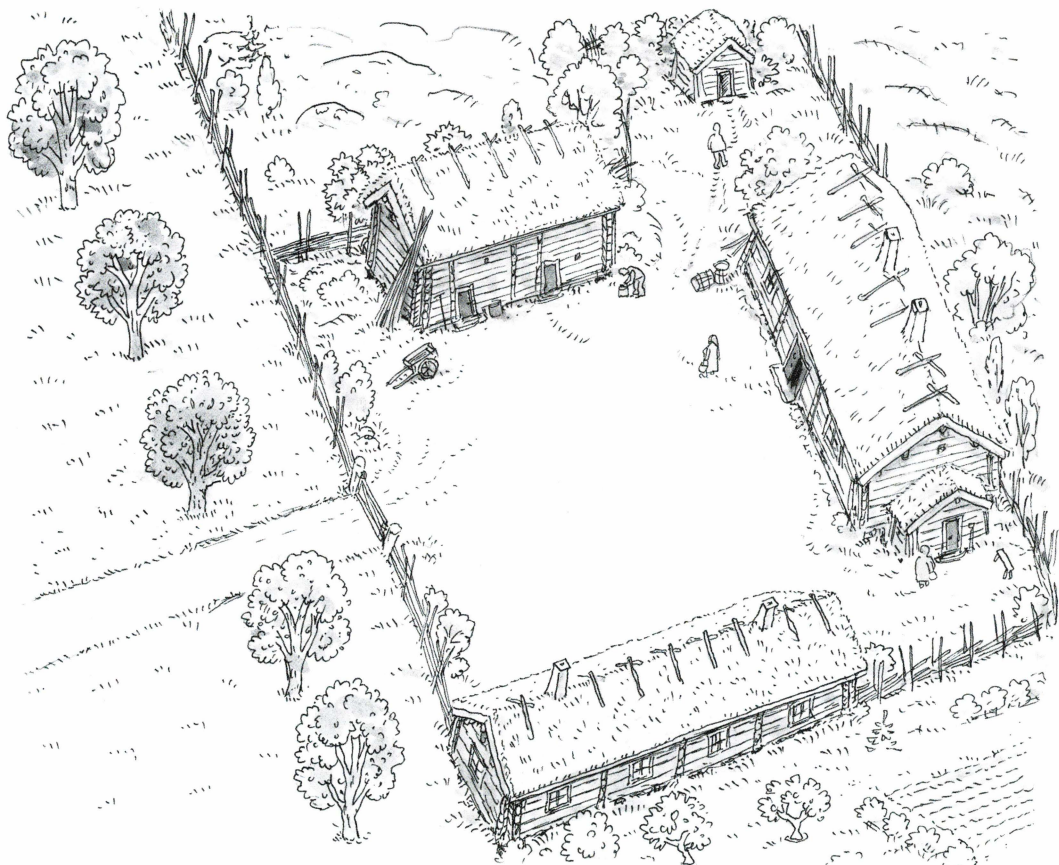

Fig. 5. Bodarna i slutet av 1700-talet. Den nya karaktärsbyggnaden t.h. flankeras av spannålsboden och en dräng- och bagarstuga. Teckning Leif Högström.

kostade byggnad? Enligt husförhörslängden bodde Drufwas arrendator på Bodarna, men i vilket hus framgår inte.

Den nya byggnaden förbättrades ytterligare av Drufwas efterträdare, kapten Johan Girolla, som hade Bodarna

1794–1802. Han byggde till huset med två gavelrum i söder och försåg förstugan med två "contoir", av vilka det ena hyste vindstrappan. Enligt husförhørs- och mantalslängderna var han bosatt på Bodarna med sin hustru och son samt en

mademoiselle Lindroth, betjänter och annat tjänstefolk. Det var med andra ord ett riktigt herrskap som bebodde bostället. När Girollas hustru dog skaffade han sig en hushållerska som han senare gifte sig med. Mademoisellen och betjänterna flyttade ganska snart, men Girolla blev kvar till 1802.

Uppgång och fall

Om Bodarna hade en första storhetstid på 1690-talet då säteriet blev boställe och kanske en andra då den nya karaktärsbyggnaden stod klar på 1740-talet, tycks en tredje höjdpunkt ha infallit fram emot sekelskiftet 1800. Huvudbyggnaden hade då, som vi sett, genomgått en totalrenovering, byggts ut och moderniserats. Övriga hus var relativt nybyggda eller åtminstone i gott skick. Gården hade också fått en vacker inramning med staket och trädplanteringar, främst av ask och andra lövträd. Den var till sin form mer öppen sedan den gamla portlidelängan rivits. (En ny bagar- och drängstuga hade uppförts där den gamla säteribyggnaden stått.) Trädgården blev nu indelad i kvarter och sängar, där man odlade kryddsaker samt kål och "potatoes", som ju var en nyhet vid denna tid. Den ovan nämnde Johan Girolla månade också om trädgårdsodling. En ny humlegård anlades, som hade inte mindre än 84 kupor och 500 stänger, vilket var mycket mer än de lagstadgade

200.⁸ Frukträdgården kompletterades med såväl plommon-, som äpple- och päronträd.

Men det blev en kort glansperiod. Sedan Girolla flyttat trädde Bodarna in i en period av ständiga utarrenderingar. Och trots att så mycket gjorts för att snygga upp och höja boställets status tilläts karaktärsbyggnaden snart förfalla igen. Kaptenen och baronen J. G. Brauner, som innehade Bodarna åren 1802–1814 drev först bostället i hälftenbruk med en bonde, men började sedan (i samband med hans utrikes krigstjänst?) arrendera ut det till granngården Finstaholm och dess ägare greve David Frölich. Enligt syneprotokollet 1808 skulle Frölich slippa ansvara för boställets karaktärsbyggnad eftersom han inte behövde den, förmodligen skötte han Bodarna med eget folk. Vid denna tid bestämde sig kronan för att tillåta en utarrendering av Bodarna på hela 30 år. Frölich var högstbjudande vid en auktion som hölls på 1820-talet och när han senare sålde Finstaholm till ryttmästaren och baronen F.W. Tersmeden gick arrendet med i köpet.⁹ Synemännen hade då slagit fast att huvudbyggnaden inte längre var tjänlig som bostad. – På grund av det långa arrendet kom inte Bodarna att användas som kaptensboställe förrän på 1850-talet trots att det fått sin ändrade status långt tidigare. Kapten E.V. Almqvist och de efterföljande tre kaptenerna valde dock att arrendera ut Bodarna.

Det byggdes inte någon ny karaktärsbyggnad på Bodarna. I stället uppfördes bredvid den utdömda huvudbyggnaden vad man kallade en vånings- eller stugubyggnad. Den hade formen av en ca 17 meter lång parstuga innehållande förstuga med kammare samt en vardags- och en gäststuga. Denna byggnad som tillkom på 1820-talet beboddes troligen av arrendatorer eller arbetsfolk. Den tjänar ännu som bostadshus på Bodarna.

Byggnadernas underhåll

Det framgår av syneprotokollen att den utdömda karaktärsbyggnaden fick stå kvar "i högst bristfälligt och vanprydligt skick" på gården i flera decennier. Först 1860 kan synemännen anmärka att den äntligen blivit nertagen. Var det rent ointresse som gjorde att huset inte revs tidigare eller användes det trots allt? Så verkar ha varit fallet med den gamla säteribyggnaden, som också fick stå kvar efter att den dömts ut 1735. Flera år senare läser man i ett syneprotokoll att innehavaren hade måst göra reparationer på huset "eftersom inga andra vånings hus woro för folket at bo uti" (1744). Att det är arbetsfolk och inte innehavaren själv som bodde i den utdömda byggnaden står klart, man väntar nämligen på att en ny drängstuga ska bli klar.

Bostadsbrist kan alltså vara ett skäl till att förfallna hus fick stå kvar, men i så fall

frågar man sig varför de påkostade karaktärsbyggnaderna inte underhölls bättre utan tilläts förfalla? Kronans tröghet att betala ut pengar till underhåll bidrog uppenbarligen på ett avgörande sätt. Kanske orsakades denna ovilja av statens dåliga finanser i kombination med en inbyggd stelbenthet eller inkonsekvenser i indelningsverkets regelverk? Systemet krävde övervakning och minutiöst protokollskrivande, men tillät samtidigt slöseri med stora värden. De här frågorna vore väl värda att undersöka närmare.

De båda karaktärsbyggnaderna på Bodarna dömdes båda ut efter ca 75 år, vilket kan tyckas vara en ganska kort tid. På andra boställen kunde situationen emellertid vara värre. Ulväng räknar med att karaktärshuset på 1700-talets boställen bara hade en livslängd på 50 år och andra byggnader inte ens det.¹⁰ Brist på bra virke kan vara en förklaring, men han frågar sig också hur det stod till med gamla tiders hantverksskicklighet. På Bodarna var de olika byggnaderna föremål för ständigt återkommande reparationer, ändå måste man riva och bygga nytt med jämna mellanrum. Som exempel kan nämnas att man inte mindre än fem gånger på 1700-talet byggde en ny bagarstuga och drängkammare på gården. En orsak var att man ofta fick använda både gammalt och dåligt virke eftersom Bodarna inte hade egen skog. Jag får också intrycket att byggnaderna inte underhölls löpande utan främst efter

Fig. 6. Spannmålsboden från 1774 står kvar i ganska oförändrat skick. Foto Olle Norling.

synemännens anmärkningar, om ens då. Syneprotokollen är fulla av kommentarer om olika problem som inte åtgärdats sedan förra synen.

Boställets innehavare

Det är nu dags att se närmare på vilka de officerare var, som hade Bodarna som

tjänstebostad. Med syneprotokollen som grund har jag kunnat skapa en "ägarlängd" för bostället (med några luckor på 1600-talet) och fyllt på med biografiska notiser som finns publicerade om Upplands regementes officerare.¹¹ En majoritet av officerarna var i medelåldern, omkring 40, när de övertog bostället och verkar ha varit inne i en aktiv militär karriär; många var ute i krigstjänst under den tid

de hade Bodarna. Flertalet hade adelsklingande namn och var gifta med adliga kvinnor.

Bodarna var militärboställe i nästan två hundra år, ca 1690–1875. Om man räknar bort de år på 1800-talet då bostället var utarrenderat till Finstaholm och saknade militära innehavare, betyder det i snitt en ny innehavare ungefär vart fjärde år. Det verkar ha varit vanligt med just fyraårsinnehav, men många hade bostället både kortare och längre tid; en tredjedel av innehavarna hade det 5–12 år. Det är oklart varför tiden för de övriga var så kort som fyra år eller mindre, om det hade att göra med de militära karriärstegen eller var en del av boställessystemet. Att omsättningen var särskilt uppdriven under 1700-talets första båda årtionden är inte förvånande. Då hade Bodarna tio innehavare som alla deltog i Karl XII:s olika fälttåg. Av dem kom sju inte tillbaka. De stupade – bla vid Poltava – eller dog i fångenskap i Ryssland.

Jag har försökt få en uppfattning om i vilken utsträckning officerarna bodde på Bodarna genom att söka i husförhålls- och mantalslängderna. De visar vilka personer som var skrivna i socknen, men är inget bevis för att de verkligen var bosatta där;¹² en fingervisning får man dock. Att de första officerarna inte kan ha vistats på Bodarna mer än i undantagsfall är självklart. Det är också bara ett fåtal av dem som man hittar i mantals- och husförhållslängderna. Men hur sköttes då bo-

stället? Claes Ankarfiell som hade fått Bodarna 1705 dog i rysk fångenskap. Det sägs i ett syneprotokoll att hans hustru, Anna Christina Forbes af Lund, själv brukade bostället. Något som talar för att hon också bodde på Bodarna är att hon tillsammans med sitt tjänstefolk finns upptagen i både husförhålls- och mantalslängderna. Ett par år var också hustrun till en av Ankarfiells företrädare, Johan Rudbeck, skriven där; hon kanske fick bo kvar på gården sedan hennes man blivit borta i kriget? Peter Elg(enstierna) som gjorde stora insatser för att rädda den gamla säteribyggnaden ska enligt syneprotokollen ha brukat Bodarna med eget folk och avel (boskap) åren 1711–1716. Även han finns med i längderna. Elgs krigstjänst tycks mest ha varit förlagd till Sverige, så inget hindrar att han kan ha haft sitt hem på Bodarna.

Martin Mannercrona, som även han var aktiv i boställets underhåll, innehade Bodarna i hela tio år, från 1724 till 1734, och finns upptagen i längderna tillsammans med sitt folk. Detsamma gäller flera av de övriga officerare som innehade Bodarna på 1700-talet. Det finns en förarglig lucka i mantalslängderna, som gör att man inte kan se om innehavarna bebodde bostället runt mitten av århundradet då Bodarna fick sin nys karaktärsbyggnad. Däremot framgår att de officerare som hade det åren 1770–1782 valde att arrendera ut det. Sannolikt berodde det på bostadsstandarden i huvudbyggnad-

naden, som då var ganska förfallen. När medel anslagits till reparationer fick Bodarna åter innehavare som bodde på gården, först kapten J.F. Silfwerstedt, som tycks ha varit den som fick loss pengarna, och sedan kapten J. Girolla. Båda var som jag visat mycket engagerade i upprustningen av den nya karaktärsbyggnaden. Men de tycks ha varit de sista officerare som bodde på Bodarna. Under 1800-talet var bostället ständigt utarrenderat. Vad gäller 1700-talet uppskattar jag att åtminstone hälften av Bodarnas ca 25 innehavare kan ha varit bosatta där. Många av dessa hade bostället under jämförelsevis lång tid.

Officerarna och bostället

Jag vill nu återknyta till frågan om indelningsverkets officerare var så driftiga föregångsmän ute på landsbygden som man tidigare menat. Med Bodarna som exempel är jag benägen att hålla med Göran Ulväng om att de inte tycks ha bebott sina boställen så mycket som man kanske trott. På Bodarna bodde inga officerare efter sekelskiftet 1800-talet, de valde av olika skäl att arrendera ut gården.

Hur pass driftiga var då 1700-talets innehavare, som ändå ganska ofta bodde på Bodarna? Ett mått på detta kan vara hur stort intresse de visade för underhållet av bostället, främst dess byggnader; hur de skötte jordbruket är en intressant

fråga som jag inte behandlar här. Syneprotokollen vittnar om att det fanns många arbetande händer – dagsverksarbetare och hantverkare – som var samsatta med olika uppgifter på Bodarna, men de ger ingen närmare upplysning om hur arbetet var organiserat. Däremot framgår ofta vilken innehavare som låtit utföra olika åtgärder.

Jag har i det föregående lyft fram ett antal officerare som gjorde stora insatser för att rusta upp gårdens båda karaktärsbyggnader och övriga byggnader. De framstår i mina ögon som mycket driftiga, särskilt om man betänker vad de hade att kämpa emot. Syneprotokollen vittnar om hur svårt, för att inte säga omöjligt det var att få loss pengar då det gällde att rädda Bodarnas båda karaktärsbyggnader. Ett problem med underhållet var att Bodarna inte var utrustat med egen skog, varför det ofta var brist på gott byggnadsvirke. Till svårigheterna måste också räknas krigstjänsten, då innehavarna var borta från bostället.

Ett resultat av kronans oförmåga att agera var att officerarna erbjöds bostäder stadda i förfall. Detta kan tillsammans med de vanligen korta brukningstiderna ha medfört att många innehavare valde att inte bosätta sig på bostället. Ett exempel på statligt resursslöseri är när kronan i början av 1800-talet, då Bodarna verkar ha varit mycket välhållet, beslutade att arrendera ut bostället på 30 år. Det ledde till att den nyligen upprustade karaktärs-

byggnaden fick förfalla. Att vara innehavare av ett boställe var med andra ord förenat med svårigheter. Dessa tycks framför allt ha orsakats av kronan och legat inbyggda i själva boställesystemet.

Bodarna är exempel på ett militär-boställe som haft en mycket skiftande standard på bostadshus och övrig bebyggelse. Perioder av bristande skötsel har avlösts av år då bostället framstår som välmående. Sådana perioder inträffade tex då de första innehavarna tog över det gamla säteriet, då den nya karaktärsbyggnaden uppfördes vid 1700-talets mitt och då denna i slutet av seklet blev föremål för en omfattande upprustning. Vid dessa tidpunkter kan officerarna på Bodarna mycket väl ha framstått som nymodigt herrskapsfolk i bygden, om de också var föredömen låter jag vara osagt. Sett ur en annan synvinkel delade de i stället samma villkor som många andra Håbo- och Hägebybor. Torp- och boställesinnehavarna tillhörde alla försvarsmakten och blev utkallade i krigstjänst när så påbjöds. Vid sådana tillfällen kom soldater och officerare att ingå i en egen gemenskap. Deras familjer fick dela ödet att vara kvar hemma.

Min studie av fd kaptensbostället Bodarna har koncentrerats till bebyggelsen och boställets innehavare. För att få en mer heltäckande bild av förhållandena skulle man kunna göra en närmare undersökning av det militära indelningsverkets regelverk. Det skulle också vara

av intresse att titta på hur boställets jordbruk drevs och utvecklades under den aktuella tiden. Och inte minst vore det spännande att följa upp alla levnadsöden som skymtat förbi och även se på hur officerarnas familjer levde sina liv.

Noter

- 1 Se litteraturlistan för ett urval titlar.
- 2 Hembygd Håbo s. 52.
- 3 Se t ex Cederlöf 1975/76, Ericson 2004, Hofrén 1930.
- 4 Ulväng 2001, 2002, 2004.
- 5 Ett protokoll från 1707 har inte påträffats.
- 6 Jfr Ulväng 2004.
- 7 Dahlström 1914.
- 8 Strese 2004.
- 9 Tack till Alef Nilsson för denna uppgift.
- 10 Ulväng 2002, 2004 s. 171 ff.
- 11 Gillgren 2008.
- 12 Jfr Ulväng 2002.

Källor

Stockholm

Krigsarkivet: Syneprotokoll

Uppsala

Landsarkivet: Husförhørs-och måntalslängder

Gävle

Lantmäteriet: Kartor

Litteratur

- Cederlöf, O., 1975/76. *Indelningsverkets torp och boställen. Meddelanden från Armémuseum XXXVI.*
- Dahlström, S., 1914. *Anteckningar om militära boställen 1681–1809. Hembygden.*
- Ericson, L., 2004. *Svenska knektar. Indelta soldater, ryttare och båtsmän i krig och fred.*
- Gerhardsson, B., 1997. *Boställen och karaktärshus. Något om boställssystemet i Örebro län och dess avveckling. Från bergslag och bondebygd.*
- Gillgren, S., 2008. *Kungl. Upplands regementes officerare. Biografiska uppgifter rörande officerare, reservofficerare samt officerares vederlikar vid Kungl. Upplands regemente.*
- Hembygd Håbo – historia i genomfartsland. *Kulturminnesvårdsprogram för Håbo kommun. 1987. Upplandsmuseet Rapport 12.*
- Hofrén, M., 1930. *Indelningsverkets boställen. Svenska kulturbilder, del V.*
- Strese, E-M., 2004. *Det gröna guldets. Samtid & museer, nr 1–2, 2004.*
- Ulväng, G., 2001. *Majorsbostället Gryta. Ett militärhistoriskt byggnadsminne sett genom syneprotokollen 1698–1881. Uppland 2001.*
- Ulväng, G., 2002. *Indelningsverkets militära boställen. Vad vet vi egentligen? Militärhistorisk tidskrift.*
- Ulväng, G., 2004. *Hus och gård i förändring. Uppländska herrgårdar, boställen och bondgårdar under 1700- och 1800-talens agrara revolution. Diss.*

Barbro Bursell är docent i etnologi och fd överintendent vid Livrustkammaren och Skoklosters slott med Stiftelsen Hallwylska museet.